

LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIAI TAUTŲ SĄJUNGOJE

DR. SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

*Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas
Vilnius Pedagogical University Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas sangri@takas.lt*

Vilkelis, G. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius: Versus Aureus. 2006. – 232 p.

Šį pavasarį knygynuose pasirodė istoriko, humanitarinių mokslų daktaro Gintauto Vilkelio knyga „Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje“. Monografija išleista 1994 m. apgintos disertacijos „Lietuvos ir Lenkijos konfliktas Tautų Sąjungoje“ pagrindu. Knygos viršelyje esančios dviejų iškilų to meto politikų – Augustino Voldemaro ir Juzefo Pilsudskio bei į Kalvarijų derybas atvykusios Lietuvos delegacijos nuotraukos, atrodytų, žada skaitytojams intrigą. Pažvelkime, ar taip yra.

Monografiją sudaro įvadas, penkios dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, santrauka anglų kalba. Įvade monografijos autorius įvardijo du dalykus, dėl ko yra aktualus jo tyrimas. Pirma, jis „atskleidžia ne tik Lietuvos ir Lenkijos pozicijas, bet ir pačios Tautų Sąjungos politikos pagrindines kryptis, didžiųjų valstybių ketinimus ir planus Lietuvos atžvilgiu“, antra, padeda „suprasti ir įvertinti Lietuvos, kaip tarptautinių santykių subjekto, vietą ir reikšmę to meto Europos politinių santykių

sistemoje“. Pirmasis teiginys, mūsų manymu, būtų ginčytinas, nes tiek Lietuvos ir Lenkijos pozicijos, tiek didžiųjų valstybių ketinimai ir planai Lietuvos atžvilgiu tarpukariu pakankamai išnagrinėti (ypač 1995–2005 m.) ir autorius čia tikrai netaria savo žodžio, todėl pakakę būtų apsiriboti Tautų Sąjungos politikos krypčių atskleidimu.

Įvade apžvelgta ir įvertinta Lietuvos ir Lenkijos konflikto (XX a. pirmojoje pusėje) istoriografija 1919–1992 m. Ji pateikiama chronologiniu (tyrinėjimai išleisti Tautų Sąjungos veikimo metu ir po Antrojo pasaulinio karo) bei skirstymo pagal autorių kilmės šalis principu. Skaitytojuį pristatyti K. Graužinio, L. Natkevičiaus, M. Anyso, A. Jakšto, G. Rutenbergo, A. Jaščenkos, Z. Budeckio, O. Haleckio, A. Bregmano, W. Wielhorskio, M. Rostworowskio, E. Harisono, F. Oertzeno, H. Chambono, W. Schuckingo, H. Wehbergo, H. Truhardo, M. Bacho, L. Ivanovo, N. Šubino, J. Žiugždos, J. Jurginio, K. Navicko, P. Miški-

nio, R. Žepkaitės, W. Pobog-Malinovskio, J. Kukulkos, Z. Wroniako, M. Nowak-Kielbikowos, P. Lossowskio, S. Sierpowskio, W. Michowicziaus, W. Balcerako, H. Korczyko, A. Prototopovo, R. Iljuchinos, F. Walterso, E. Bedinerio, A. Senno darbai, parodytas jų indėlis į Tautų Sąjungos bei Lietuvos ir Lenkijos santykių Tautų Sąjungoje tyrimus. Tenka apgailestauti, kad įvade neaptarti nei Lietuvos, nei Lenkijos, nei juo labiau kitų šalių istorikų 1994–2005 m. pasirodę tyrimai (vienu ar kitu aspektu), analizavę Lietuvos santykius su Lenkija 1918–1940 metais. Literatūros sąrašė yra nurodyti Česlovo Laurinavičiaus¹ ir Vytauto Žalio² darbai, tačiau įvade skaitytojui jie nepristatyti, o Č. Laurinavičiaus – tekste (dėsty-mo dalyje) nei naudoti, nei cituoti. Turint omenyje, kad gyvename jau 2006 metais, labai keistai atrodo ypatingo istorikės Reginos Žepkaitės nuopelno tyrinėjant Lietuvos ir Lenkijos santykių istoriją iškėlimas (jo juk niekas ir neneigia, nes

¹ Laurinavičius, Č. *Lietuvos Sovietų Rusijos taikos sutartis*. Vilnius, 1992.

² Žalys, V. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1939–1939. *Lituanistica*. 1990, Nr. 1, p. 39–52.

istorikės darbai jau tapo Lietuvos ir Lenkijos santykių tyrinėjimo klasika) ir nematymas naujausių, originalių jaunesnės kartos istorikų tyrinėjimų³. Taip pat nenorėtume sutikti su monografijos autoriumi dėl istoriografijos apžvalgos pabaigoje esančio teiginio, jog „tik po Antrojo pasaulinio karo, pasibaigus konfliktui, atsivėrė galimybės objektyviai ir tiksliai išnagrinėti Lietuvos ir Lenkijos konflikto Tautų Sąjungoje priežastis, eigą ir pasekmes“. Sunku būtų patikėti, kad sovietmečiu (turint omenyje vyraujančią ideologiją) apskritai buvo įmanomas objektyvus tokių santykių tyrimas. Recenzentė įvade pasigedo aiškiai apibrėžto darbo tikslo ir objekto, suformuluotų uždavinių, įvardytų metodų – mokslinei monografijai būdingų dalykų. Be to, pirmuosiuose knygos puslapiuose nematyti ir recenzentų įdomu, kodėl?..

Monografija parašyta daugiausia remiantis jau išvardyta gausia XX a. (iki 1993 m.) istoriografija

ir Lietuvos centriniame valstybės archyve esančių Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos (f. 383.), Vidaus reikalų ministerijos Saugumo departamento (f. 378.), Internuotų lenkų karių stovyklų štabo (f. 300.), „Vidurio Lietuvos“ kariuomenės vyriausiojo vado civilinės kanceliarijos (f. 21.), „Vidurio Lietuvos“ Laikinosios valdančios komisijos užsienio reikalų departamento (f. 22.), Lietuvos TSR Vyr. įgaliotinio gyventojų evakuacijos reikalams Lenkijos teritorijoje 1944–1947 m. (f. R-840.), Lietuvos TSR vyriausybės atstovo evakuacijai iš Lietuvos TSR į Lenkiją 1944–1952 m. (f. R-841.), Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomų Eltos (f. 222.), A. Voldemaro (f. 172.) bei Vilniui vaduoti sąjungos (f. 178.) fondų medžiaga. Analizuojant Lietuvos ir Lenkijos pozicijas Tautų Sąjungoje, sprendžiant konfliktą, naudotasi įvairių dokumentų rinkiniais lietuvių, lenkų, prancūzų, anglų, rusų kalbomis, išleistais

³ Laurinavičius, Č. *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*. Kaunas, 1997; Mažeika, V. Alandų salyno klausimas; jo sprendimo principų taikymo Vilniaus klausimui galimybės. *Lietuvos istorijos metraštis: 1996 metai*. Vilnius, 1997, p. 160–181 ir kt.

1921–1990 metais, ir įvairių šalių 1919–1940 m. periodine spauda. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad iš tekste esančių 598 nuorodų tik 186 (vienas trečdalis) yra į archyvinius dokumentus. Autorius labiau pasitikėjo publikuotuose rinkiniuose esančiais dokumentais ir tarybinio laikotarpio (iki 1990 m.) lietuvių bei lenkų istoriografija. Todėl nestebina anotacijoje esantis teiginys, kad „pagrindinis dėmesys skiriamas mažai nagrinėtam ir nedaug žinomam Lietuvos politikos ir diplomatijos tarpukaryje veiklos barui – Tautų Sąjungai“. Teiginys, jog Lietuvos diplomatų veikla Tautų Sąjungoje sprendžiant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą mažai tyrinėta, tikrai būtų labai tikęs 1994 ar 1995 metais, tačiau nereikėtų pamiršti, kad už lango XXI amžius, tiksliau – 2006-ieji. Todėl tiek knygos leidėjams, tiek ir pačiam autoriui būtų pravertę žvilgtelėti ne tik į kalendorių, bet ir į paskutiniojo dešimtmečio (1995–2005 m.) Lietuvos istoriografiją.

Pirmojoje dalyje G. Vilkelis aptarė tarptautinio bendradarbiavimo idėjų paplitimą (pradedant nuo XIX a. vidurio) ir Tautų Sąjungos susikūrimo aplinkybes,

statutą, organizacines struktūras (asamblėja, Tautų Sąjungos Tarybą, Tautų Sąjungos sekretoriatą ir kt.) bei jų veiklą. Taip pat pristatė Lenkijos požiūrį į Tautų Sąjungą (1919–1938 m.), išvardijo Lietuvos ir Lenkijos konflikto priežastis bei aptarė Lietuvos pasirengimo ir stojimo į Tautų Sąjungą raidą 1919–1921 metais. Pirmosios dalies trečiajame ir ketvirtajame skyriuje išsakytos autoriaus mintys kartojasi 3–5 dalyse, todėl kyla klausimas, kam apie tuos pačius dalykus reikia kalbėti du kartus. Nelabai aišku, kam buvo reikalingas toks išsamus tarptautinio bendradarbiavimo idėjų aptarimas. Žvelgiant į autoriaus formuluotą temą (Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje) matyti, kad tiesiogiai ji pradedama nagrinėti tik antrojoje dalyje. Todėl natūraliai kyla klausimas, kam reikalinga pirmoji darbo dalis? Suformuosime dar tiksliau. Ar ji iš viso reikalinga? Juk glaustai esminius dalykus, susijusius su Tautų Sąjungos kūrimu ir Lietuvos stojimu į ją, iš pirmosios dalies buvo drąsiai galima perkelti į antrąją, o kitą informaciją išsamiau aptarti kitų dalių tekste

arba, reikalui esant, pakomentuoti nuorodose (tokia praktika yra R. Lopatos, Č. Laurinavičiaus, A. Kasparavičiaus, V. Mažeikos ir kt. istorikų darbuose).

Lietuvos ir Lenkijos konflikto sprendimas Tautų Sąjungoje 1920–1923 m. analizuojamas antroje dalyje. Joje autorius parodo, kaip Tautų Sąjunga buvo įtraukta į konfliktą, aptariamas jos vaidmuo derybose Kalvarijoje, Suvalkuose, taip pat rengiant ir bandant įgyvendinti plebiscito projektą, derybas 1921 m. ir, galiausiai, kaip apsispręsta išvesti demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos. Kalbėdamas apie išsamiai Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje nagrinėtus dalykus autorius jais tik remiasi. Jis net nebando polemizuoti su Č. Laurinavičiumi (jo darbas yra nurodytas literatūros sąrašė), kuris minėto laikotarpio Lietuvos ir Lenkijos santykių analizei skyrė ypatingą dėmesį. Be to, aiškindamas Lenkijos suteiktą Lietuvos Vyriausybei *de facto* pripažinimą ir Šveicarijos pagalbą Lietuvai, atmetant plebiscito projektą, G. Vilkelis nurodo į lenkišką šaltinį (p. 64, 88), o plebiscito

projekto svarstymai Lietuvos Seime pateikti ne pasitelkus Seimo stenogramas, bet periodinę spaudą (p. 75, 87). Tekste stebėtinai mažai nuorodų, daug faktų konstatavimo ir mažai analizės. Antrosios dalies pabaigoje prieinama prie išvados, kad 1920–1923 m. Tautų Sąjungos deklaruojamos idėjos nuo realybės gerokai skyrėsi, o dvišalis Lietuvos ir Lenkijos konfliktas buvo sprendžiamas „silpnės pusės sąskaita“. Be to, Tautų Sąjunga „ne tik kad neišsprendė konflikto, bet net sudarė sąlygas naujom konfliktinėm situacijom ir ilgalaikėi įtampai regione“. Taip pat labai įdomu būtų sužinoti, kokiais „naujausiais Lietuvos tarptautinės teisės ir istorikų tyrinėjimais“ remiamasi teigiant, kad „Tautų Sąjungos Tarybos 1923 m. vasario 3 d. ir vėlesnės, kovo 15 d., Ambasadorių konferencijos sprendimai iš esmės prieštaravo tarptautinės teisės normoms“ (p. 111), nes nuorodų į juos nėra.

Lietuvos ir Lenkijos priešprieša, vyravusi Tautų Sąjungoje 1923–1926 m., aptariama trečiojoje monografijos dalyje. Joje yra apžvelgiama dvišalio konflikto rai-

da 1923–1925 m. ir Tautų Sąjungos laikysena, parodyti Lietuvos diplomatijos bandymai vėl iškelti Vilniaus klausimą asamblėjoje bei gilintasi į motyvus, kodėl tokio žingsnio buvo atsisakyta, paminėtas ir nuolatinės Lietuvos atstovybės Tautų Sąjungoje steigimas. Atskirai aptarta Tautų Sąjungos tarybos reforma ir Lietuvos siekis sutrukdyti Lenkijai tapti nors ir „pusiau nuolatine“ jos nare. Prieinama prie išvados, kad aptariamajam laikotarpiui buvo būdingos „abipusės priešiškos Lietuvos ir Lenkijos diplomatinės akcijos Tautų Sąjungoje“ ir „kadangi Lietuva nenusileido dėl Vilniaus klausimo sprendimo, o didžiosios valstybės toliau palaikė Lenkiją, tai 1923–1926 m. konfliktas tęsėsi be žymesnių pokyčių“. Ypač autoriaus pabrėžiama, kad būtent dėl didžiųjų valstybių požiūrio į Lenkiją „kaip į pirmą Europos bastioną, nukreiptą prieš bolševizmą“, Lietuvos bandymai įrodyti teises į Vilnių, remiantis tarptautine teise, liko bevaisiai.

Ketvirtojoje dalyje nuosekliai atskleidžiamas Tautų Sąjungos 1927–1931 m. daromas nuolatinis

spaudimas Lietuvai (kaip, beje, ir Lenkijai) dėl diplomatinų santykių užmezgimo, parodomos Sąjungos pastangos paspartinti dvišales derybas Karaliaučiuje. Prieinama prie išvados, kad „1927–1931 m. laikotarpis buvo paskutinis aktyvus Tautų Sąjungos tarpininkavimo sprendžiant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą bandymas“, o pastangos sureguliuoti dvišalį konfliktą žlugo dėl bandymo spręsti antraeilės problemas. Ketvirtojoje dalyje nenorėtume sutikti su G. Vilkelio teiginiu, kad „nesant galimybės pasinaudoti SSSR užsienio reikalų liaudies komisariato archyviniais dokumentais, sunku pasakyti, kokio tikslo siekė sovietų diplomatai nuolat informuodami apie galimą Lenkijos ginkluotą agresiją“. Užtektę būtų paskaityti 1996–2005 m. A. Kasparavičiaus bei Z. Butkaus tyrinėjimus ir užsienio archyvų tikrai nebūtų prireikę. Toks teiginys nestebina, nes autoriui „naujausi tyrinėjimai“ yra išleisti 1982 m. (p. 159).

Lietuvos ir Lenkijos pozicijos Tautų Sąjungoje krizės metais pristatytos penktojoje darbo dalyje. Joje parodyti Lietuvos bandymai

1939 m. tapti Tautų Sąjungos Tarybos nare. Penktoji dalis baigiama 1944–1952 m. įvykiais, parodančiais lenkų repatriaciją į Lenkiją ir nesėkmingus bandymus sulaukti iš Lenkijos į sovietinę Lietuvą grįžtančių tautiečių. Autorius daro išvadą, kad „1944–1952 m. vykdytas gyventojų perkėlimas ir buvo paskutinė priemonė, kuria didžiosios valstybės ir visų pirma SSSR pasistengė užbaigti užsitęsusių Lietuvos ir Lenkijos konfliktą“ (p. 196).

Monografijos pabaigoje prieitos išvados logiškai išplaukia iš dėstytos medžiagos. Tik vienoje vietoje esama teiginio, kurio dėstyje nebuvo (p. 205). Po jų pateikta Tautų Sąjungos organizacinės struktūros schema.

Darbo vertę pakelia įdomi ikonografinė medžiaga. Joje skaitytojas turės galimybę išvysti pirmąjį Lietuvos ministrų kabinetą, lenkų kariuomenę Vilniuje 1919 m., Lietuvos karius lenkų fronte, Lietuvos delegacijos narius Kalvarijos ir Suvalkų derybose, Lietuvos šaulių bei Vilniaus vaduoti sąjungos, Vyriausio Lietuvos gynimo komiteto atsišaukimus, vaizdus iš Tautų

Sąjungos misijos, įvairių metų Lietuvos diplomatų kolektyvines bei A. Voldemaro, J. Pilsudskio, Luciano Želigovskio, Ernesto Galvanausko, Dovo Zauniaus, Juozo Urbšio, Kazio Škirpos nuotraukas, taip pat karikatūrą ir Vilniaus susigražinimo vaizdus 1939 metais. Tenka apgailestauti, kad nėra nurodyta, iš kokių šaltinių ikonografinė medžiaga paimta, taip pat nelabai aišku, kokiais motyvais vadovaujantis pateiktos net dvi (o jei skaičiuojant ir su išduotame pase – net 3) A. Voldemaro nuotraukos.

Darbo autorių reikėtų pagirti už teksto aiškumą, sklandumą, paprastumą, lietuviškumą (jame labai mažai tarptautinių žodžių). Tiesa, kai kur tekste esama minties šuolių (p. 42, 47), minties dėstymo logikos nenuoseklumų (p. 190), kalbos kultūros klaidų (p. 18, 42, 43, 110, 111, 124 ir kt.). Taip pat atidžiau reikėjo rašyti vietovardžių pavadinimus (pavyzdžiui, vienur „Dancigas“, kitur „Dancingas“; p. 40, 48, 75), uždėti trūkstantas kabutes (p. 63), suvienodinti vardų ir pavardžių rašybą (vienur rašomi visi vardai, kitur – ne).

Skaitytoją klaidina šaltinių ir literatūros sąrašė esančių publikacijų numeracija. Būtų žymiai patogiau, jeigu jos būtų tiesiog išvardytos abėcėlės tvarka. Atkreiptinas dėmesys, kad iš 196 literatūros sąrašė nurodytų pozicijų tik 22 išleistos 1990–1994 metais. Tarp jų autorius įtraukė ir savo rašinius, publikuotus 1993–1994 m., o kitų autorių darbų, rašytų 1994 m., sąrašė nėra. Be to, autorius pamiršo į sąrašą įtraukti 1993 m. „Vorutoje“ paskelbtą straipsnį⁴. Abejonių kelia ir leidinių – 1990–1994 m. „Lituanistica“ ir 1991 m. „Politika“ – įtraukimas į šaltinių sąrašą (tada neaišku, kodėl į sąrašą neįtrauktas leidinys „Вопросы истории“ ar „Voruta“), o V. Žalio disertacijos rankraščio priskyrimas prie literatūros. Kai kuriose pozicijose nenurodyti leidimo metai (p. 216), daug korektūros klaidų, taip pat sunku patikėti, kad anglų kalboje yra raidė „ž“ (p. 210). Brūkšniai tarp metų ir puslapių skirtingi, knygų pavadinimų esama iš mažosios raidės (p. 213), yra klaidų lenkų autorių pavardžių ir knygų

pavadinimų rašyboje (p. 213 ir kt.), vienur išleidimo vieta rašoma visa, kitur – tik viena raidė.

Monografijos pabaigoje pateikta santrauka anglų kalba. Ji sukomponuota iš pirmųjų dviejų įvado pastraipų, pirmosios dalies pirmojo bei penktosios dalies antrojo skyriaus dviejų paskutinių pastraipų ir išvadų. Tekste esama netiksliai išverstų terminų, pavyzdžiui, „the Lithuanian foreign ministry“, turėtų būti – „the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania“, viename iš sakinių nėra tarinio, su klaidomis parašytos pavardės (vietoje Bregman yra Bergman; p. 227), esama ir kitų tobulintinių dalykų (p. 224, 226, 227). Tekstui anglų kalba stinga sklandumo bei minties aiškumo, esama elementarių gramatinių klaidų.

G. Vilkelio knyga apie Lietuvos ir Lenkijos santykius Tautų Sąjungoje tarpukariu vertintina nevienareikšmiškai. Viena vertus, tai nauja sena knyga, kita vertus, tai reikalingas darbas (nors ir gerokai pavėlavęs) į socialinius ir humanitarinius mokslus besigilinantiems

⁴ Vilkelis, G. Lenkijos lietuvių perkėlimas į Lietuvą 1944–1945 metais. Kodėl Lietuva nesulaukė tautiečių iš Lenkijos? *Voruta*. 1993, Nr. 44.

studentams bei plačiajai Lietuvos visuomenei. Taigi Lietuvos istorikų bendruomenei teks pripažinti, kad, net ir turédama nemažai trūkumų,

monografija jau tapo neatskiriama lietuviškosios Lietuvos ir Lenkijos santykių tarpukariu istoriografijos dalimi.

Įteikta 2006 m. rugsėjo 15 d.